

מדור הבחירה : מאמר ד

שיטת הרמב"ם והרמב"ן בעניין הבחירה בימות המשיח

תוכן העניינים

1. שיטת הרמב"ן	2. שיטת הרמב"ם
א. עולם שעלה במחשבה	א. שעבוד מלכיות בלבד
ב. הבחירה שניתנה לאדם הראשון	ב. גן עדן עלי אדמות
ג. אדם עומד על רגליו	ג. מובנו של המושג "שעבוד מלכיות"
ד. מידת הדיון, עולם שעלה במחשבה	ד. לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה
ה. סיכום	ה. תשובה
	ה. סוף ישראל לעשות תשובה
	ו. ימיו של דוד מעין דוגמה של משיח
	ז. "חדש", פירושו - חזרה למצב הקודם
	ח. הקב"ה מביאו ליצר הרע ושוחטו
	ט. סיכום

* * *

פתיחה

כחקדמה לנושא, דברי הגמרא המפרטים את תהליך הגאולה העתידה בלשון זה: "כינור של מקדש של שבעת נימין היה (...). ושל ימות המשיח שמונה (...). של עולם הבא עשר"¹. מה שלא יהיה מובנו של מאמר זה, המשתמע הוא ש"ימות המשיח" הוא שלב בינוני המגשר בין עולמינו זה לבין "עולם הבא" שהוא היעד הסופי ותכליתה של הבריאה. לכן לעומת העולם הבא שטיבו הוא כה נשגב ונעלם עד כדי להצדיק עליו את הכתוב (ישעיה סד, ג) "עֵינַי לֹא רָאִתָּה אֱלֹהִים זִוְלָתְךָ"², בנוגע לימות המשיח נחלקו על טבעו ועל מעלתו המדויקת. והוא שבניגוד לחכמים הסוברים שאף תקופת המשיח תתאפיין בסדר ניסי החורג מחוקי הטבע, סובר שמואל ש"אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד, שנאמר (דברים טו, יא) "כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקֶּבֶל הָאָרֶץ"³. ובעניין זה אנו מוצאים שהרמב"ם הכריע כפי דעתו של שמואל בעוד שהרמב"ן הכריע כפי דעתם של החכמים לפיה גם הנהגת ימות המשיח תהיה ניסית. והיות שהן הרמב"ם והן הרמב"ן הרחיבו מאוד בתוכן שתי השיטות, חשבנו לנכון להתמקד בס"ד בהבנת דבריהם.

1. שיטת הרמב"ן

1א. עולם שעלה במחשבה

בבואו לפרש את עומק הכתוב (דברים ל, ה) "וּמַלְאֵה אֶת לְבַבְךָ", הרמב"ן טורח להבהיר את תוכנה של אחרית הימים אודותיה מתייחס הפסוק:

"וּמַלְאֵה אֶת לְבַבְךָ" - זהו שאמרו הבא לטהר מסייעין אותו⁴, מבטיחך שתשוב אליו בכל לבבך והוא יעזור אותך.

ונראה מן הכתובים ענין זה שאומר, כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע, וכל זמן התורה כן, כדי שיהיה להם זכות בבחירתם בטוב ועונש ברצותם ברע אבל לימות המשיח, תהיה הבחירה בטוב להם טבע, לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל והיא המילה הנזכרת כאן כי החמדה והתאוה ערלה ללב, ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה וישוב האדם בזמן שהוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו, כמו שפירשתי בסדר בראשית (ב ט):

¹ ערכין יג ב.

² על פי ברכות לד ב; שבת סג א; סנהדרין צט א.

³ שם.

⁴ יומא לח ב.

זוהו מה שאמר הכתוב בירמיה (לא, ל-לב), "הֲנֵה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְכָרַתִּי אֶת בַּיִת יִשְׂרָאֵל וְאֶת בַּיִת יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה: לֹא כְבָרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתֵם ... כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת בַּיִת יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הָהֵם נְאֻם ה' נִתְּנִי אֶת תּוֹרַתִּי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה".

וזוהו בטול יצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו הראוי ולכן אמר עוד (שם, לב-לג) וְהֵייתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים וְהָמָּה יִהְיוּ לִי לְעָם: וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו לֵאמֹר דַּעוּ אֶת ה' כִּי כוֹלֵם יַדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטָנָם וְעַד גְּדוּלָּם", ובידוע כי יצר לב האדם רע מנעוריו וצריכים ללמד אותם, אלא שיתבטל יצרם בזמן ההוא לגמרי:

וכן נאמר ביחזקאל (לו, כו-כז) "וְנִתְּנִי לָכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרֹתִי אֶת לֵב הָאֲבָן מִבְּשָׂרְכֶם וְנִתְּנִי לָכֶם לֵב בָּשָׂר: וְאֶת רוּחִי אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְעִשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר בְּחֻקֵי תִלְכוּ", והלב החדש ירמוז לטבעו, והרוח לחפץ ולרצון. וזהו שאמרו רבותינו⁵ "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֵּאמַר אֵין לִי בְּהֶם חֲפָץ" (קהלת יב, א) - אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה" כי בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי, ולפיכך אין בהם לא זכות ולא חובה, כי הזכות והחובה תלויים בחפץ⁶.

בשורות אלו, הרמב"ן מגדיר בקצרה את תוכנה ואת משמעותה המדויקת של מחשבת הבריאה, תוכן שיש בו חידוש עצום. רגילים אנו לחשוב שכוח הבחירה הינו חלק בלתי נפרד מתפארתו ומחשיבותו של האדם, כוח המגדיר את האדם באשר הוא אדם. וודאי נכון הוא שלא ייתכן אדם בלי בחירה כל עוד "זמן התורה" הוא בתוקף, שהרי על הרצון החופשי מבוססות התורה והמצוות המעניקות לאדם "זכות בבחירתם בטוב ועונש ברצותם ברע". הווי אומר שהמושג "בחירה חופשית" אינו דמיוני כלל וכלל, ומוכן מאליו שכל המכחיש את העיקרון לפיו "רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע" - כופר בכל התורה כולה.

אולם זאת למודעי שתכלית הבריאה דורשת שיהיה האדם דבוק בטוב מעצם טבעו בהעדר אפשרות של בחירה, מצב שעתידי לצאת לפועל הגמור בימות המשיח בשעה שתתקיים הנבואה "וְנִתְּנִי לָכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם". וכפי שמציין הרמב"ן, מקורו היא הגמרא המבהירה שהפסוק "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֵּאמַר אֵין לִי בְּהֶם חֲפָץ" מתייחס לימות המשיח "שֶׁאֵין בָּהֶם לֹא זֹכֹת וְלֹא חוֹבָה". אולם כדי שיהיה לו לאדם "זכות בבחירתם בטוב ועונש ברצותם ברע", התחייב - "כִּי מִזְמַן הַבְּרִיאָה הִיְתָה רְשׁוּת בִּיד הָאָדָם לַעֲשׂוֹת כְּרָצוֹנוֹ צְדִיק אוֹ רָשָׁע".

1ב. הבחירה שניתנה לאדם הראשון

חשוב להדגיש שאין זה שהאדם הראשון נברא תחילה עם האפשרות "לעשות כרצונו צדיק או רשע" שהרי הרמב"ן בעצמו מבהיר שבאחרית הימים, האדם ישוב "לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו". והנראה שמקור הרמב"ן הוא מדרשי חז"ל שזה לשונם:

"שישה דברים שניטלו מאדם הראשון עתידים לחזור על ידי בן נחשון הוא משיח. אלו הן שישה דברים שניטלו מאדם הראשון: זיוו, וחיי, וקומתו, ופירות הארץ ופירות האילן, ומאורות"⁷.

ועוד:

"אתה מוצא כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ משנים (בראשית ב, ד) "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ" (רות ד, יח) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת פְּרָץ". וטעם גדול יש להם למה אמר "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ" מלא, מפני שברא הקב"ה את עולמו ולא היה מלאך המות בעולם ובשביל כך הוא מלא, וכיון שחטא אדם וחווה חסר הקב"ה כל תולדות שבמקרא. וכיון שעמד פרץ נעשה תולדות שלו מלא שהמשיח עומד הימנו ובימיו הקב"ה מבליע המות שנאמר (ישעיה כה, ח) "בְּלַע הַמָּוֶת לְנֶצַח", לפיכך "תולדות" השמים והארץ ו"תולדות" פרץ מלא"⁸.

⁵ שבת קנא ב.

⁶ רמב"ן דברים ל, ו.

⁷ במדבר רבה פרשה יג פסקה יב.

⁸ שמות רבה פרשה יג פסקה ג.

הווי אומר שלפני חטאו, היה אדם הראשון בתכלית השלמות, אלא שהיתה לו בחירה עקרונית, או - להידבק בעץ החיים, כלומר - להשאיר את העולם במצבו המקורי של גן עדן בו "עושה הלב בטבעו מעשהו הראוי", או - להתחבר בעץ הדעת טוב ורע - המבטא את עולמינו זה בו הרשות בידי אדם לעשות כרצונו צדיק ורשע. ובמידה שהאדם היה משאיר את עולמו של עץ החיים, בזכות הכרעה זו היתה הבריאה מתעלה להשלמתה הסופית שהינה היום שכולו שבת. אולם מתוך שיקולים משלו⁹, אדם הראשון נדבק בעץ הדעת, ומשעה זו, הבחירה בין הטוב לרע נהפכה להתמודדות תמידית היות שאין טוב שלא יהיה בו צד של רע. לכן כאשר נאמר שלעתיד לבוא ישוב האדם לאשר קודם חטאו של אדם הראשון, פירוש הדבר שמעשה הוא יהיה דבוק בעץ החיים בצורה בלתי נפרדת היות שיתבטל אותו מושג של "עץ הדעת טוב ורע".

מכאן המסקנה החשובה ביותר: מחשבת הבריאה דורשת עולם ש"כולו טוב" השולל באופן מוחלט את חוקי ההפכים והתמורות המאפשרים את הבחירה. אלא שאפשרות זו יכולה לצאת אל הפועל המעשי אך ורק בתקופת האחרית היות שעד אז, הכרחי הוא שיהיה לו לאדם שכר וחלק עצמי בהשלמת העולם, דבר המחייב שהוא ייבא עם כוח הבחירה.

וזה גופא התוכן של מאמר חז"ל הידוע לכל.

כשברא הקב"ה את עולמו, בראו במידת הדין שנאמר (בראשית א, א) "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", [נ"א: אמר הקב"ה אם בורא אני את העולם במידת הדין, היאך העולם יכול לעמוד?]¹⁰ ולא עמד עד ששתף עמו מידת הרחמים, שנאמר (שם ב, ד) "בַּיּוֹם עָשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" (...) ואף אדם הראשון לא עמד עד שמזגו במידת הרחמים שנאמר (שם שם, יט) "וַיִּצְוֵה אֱלֹהִים עַל הָאָדָם" ¹¹. [נ"א: והלוואי יעמוד]¹².

הדגשנו את המילים ששורשן "עמד", משום שחשיבותן היא מכרעת. והוא שעולם שנברא במידת הדין, הנזכר כאן, הוא העולם המושלם מחויב המציאות שאינו מאפשר שום בחירה היות שהוא כולו טוב, וממילא "הטוב יהיה להם טבע". ומכיוון שאין בו כדי לסטות על ימין או על שמאל, בחינתו היא זו של "דין", כלומר, דרך צרה ומבוררת השוללת כל אפשרות לבחור בין הטוב והרע. מכאן ההנחה הקובעת שאילו הקב"ה היה בורא את העולם לכתחילה כפי מצבו לעתיד לבוא, "היאך העולם יכול לעמוד"?

1.ג. אדם עומד על רגליו

הלשון "עמידה" כאן מתייחס למה שאמרו ז"ל שביצירת האדם - "רביעית נזרקה בו נשמה, חמישית עמד על רגליו"¹³ שמשמעותו כדברי רש"י לפיהם הכתוב (דברים יא, ו) "וַתִּבְלָעֵם (...) וְאֵת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם", פירושו - "זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו". השעה החמישית הטביעה באדם את חשיבותו הייחודית בהיותו היחיד בין כל הנבראים להיות ברשות עצמו עם רצון עצמי המאפשר לו לעמוד על רגליו מכוח זכויותיו העצמיות. ומסיבה זו נאמר שהוא "מלך בתחתונים - ולכך הוא הולך בקומה זקופה דמיון המלך, ושאר הנבראים הולכים שחוח לפניו"¹⁴. העמידה על הרגליים מעניקה אפוא לאדם את כוח הבחירה המאפשר שקיום התורה ומעשיו הטובים יהיו נזקפים על חשבונו, שהרי בהעדר כל אפשרות של בחירה חופשית, הנבראים היו מתקיימים אך ורק בכוח חסדו יתברך, חסד חינוס שאינו מניח לו לאדם להיות "מלך בתחתונים". זו הסיבה שהקב"ה שיתף מידת הרחמים, מידה המעניקה לאדם את העמידה על הרגליים בה מקופלת הדרישה של בחירה מתוך חופש הרצון.

ואם ישאל השואל, מה למידת הרחמים עם חופש הבחירה? התשובה גנוזה בכתוב (תהלים קג, יג) "כִּרְחֹם אָב עַל בְּנִים רַחֵם ה' עַל יְרֵאָיו". ונשאלת השאלה: הרחמים הינו שם נרדף לחמלה, כלומר, רגשי לב המתעררים בפני צרתו של הזולת שבזה האב והאם שווים, ומה אם כן ההדגשה "כרחם אב על בנים"? על כך ביאור המהר"ל: "כל רחמנות כאשר ליבו קשורה בו, ולכך כתיב 'כרחם אב על בנים',

⁹ עיין בעניין זה המאמר "החטא הקדמון".

¹⁰ בראשית רבה, פרשה יב פסקה טו.

¹¹ מדרש ילמדנו, ילקוט תלמוד תורה, ירושלים תש"ל, בראשית א, א.

¹² בראשית רבה, פרשה יב פסקה טו.

¹³ סנהדרין לח ב.

¹⁴ מהר"ל דרך חיים, פרק ה משנה כא.

מפני שנפשו קשורה בו, כדכתיב (בראשית מד, ל) "וּנְפִשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ"¹⁵. והיינו שכל בן הינו המשכיותו של האב, ולכן חפצו של האב הוא שיהיו הבנים כמוהו עומדים ברשות עצמם, ולפי הבנה זו, אין מידת הרחמים אלא רצון של שוויון בין בעל הרחמים לבין הזולת שרחמו עליו. וכן היא מידת הרחמים המיוחסת להקב"ה. והוא שמידה זו שואפת שיהיו הבנים דומים לו יתברך בבחינת מלך בתחתונים מול מלך בעליונים, דימוי הדורש שיהיו התחתונים עומדים ברשות עצמם עם האפשרות של בחירה. ואשר לכן סיכום המדרש: "והלואי יעמוד", כלומר, הלואי שיעמוד בניסיון של הבחירה. הנאמר כאן הוא אפוא שהבחירה ניתנה לאדם אך ורק כדי למלאות את הדרישה של נברא העומד ברשות עצמו, אולם ביסוד הדברים, ראשית מחשבת הבריאה דורשת עולם ש"כולו טוב" כפי הנקבע על ידי מידת הדין, כלומר – בהעדר חוקי ההפכים שלפיהם אין "טוב" בלי "רע", וממילא בלי שום אפשרות של בחירה.

1ד. מידת הדין, עולם שעלה במחשבה

עד כמה הנחות אלו הן יסודיות אנו למדים מדברי המהר"ל המתייחסים לגמרא הקובעת "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותנו", ולדעת רבי יוסי בר זבידא, זה "מפני שעושה מידותיו רחמים ואינם אלא גזרות"¹⁶. וזה ביאורו:

אין ראוי שיהיו מידות השם יתברך אשר הוא מנהיג עולמו בתמידות על ידי רחמים רק בדין ובגזרה, כי הגזרה הוא לפי חכמתו יתברך, ודבר זה ראוי למלך אשר מולך על הכל להנהיג באמת וביושר, אבל הרחמנות אין בו מדת אמת כי מרחם אף שאינו ראוי. ועם כי הוא יתברך עושה בוודאי רחמים עם הבריות, מכל מקום עיקר המידה שהיא בתמידות הוא מידת הדין שבה מנהיג את עולמו.

ולכן תמצא בכל מעשה בראשית שם אלהים לפי שבראו בדין ומנהיגו בדין, רק ראה הוא יתברך שאי אפשר לעולם לעמוד בדין שתף עם הדין מדת רחמים, ומכל מקום הנהגה התמידית היא דין לפי שהוא יושר ודבר זה ראוי. והאומר על קן צפור "יגיעו רחמיך" הוא עושה מידותיו שהוא יתברך מנהיג בהן עולמו רחמים, שהוא מנהיג עולמו בתמידות ברחמים, ודבר זה הוא יציאה מן היושר מה שאין ראוי¹⁷.

כפי שהוא, מאמר זה הוא מבהיל. איך ייתכן? הרי מידת הרחמים היא אחת ממידותיו העיקריות של הקב"ה, ואיך ניתן לומר עליה שהיא יציאה מן היושר? איך אפשר להעלות על הדעת שהקב"ה מתנהג בצורה בלתי ראויה? אלא שהם הם הדברים. עיקר המידה שהיא בתמידות היא מידת הדין משום שהנהגתה היא "באמת וביושר", הנחה שעליה חוזר המהר"ל בהדגשה יתרה היות שהנהגה זו היא זאת המובילה בלי הפסק את הבריאה לאחריתה כפי שזאת נקבעה במחשבה תחילה. וזה לעומת מידת הרחמים שהנהגתה היא "יציאה מן היושר" היות שהיא דורשת את מציאותו של הרע המאפשרת את הבחירה, ומתוך כך התגלגלו הדברים שעל סמך "חשבונות רבים", האדם כבר לא היה "ישר" כפי שעשה אותו אלהים בתחילת ברייתו.

לפי הבנה זו, מדויקים מאוד דברי רש"י על הפסוק "בְּרִאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים" - "ולא אמר ברא ה'", שבתחילה עלה במחשבה לבראותו במידת הדין וראה שאין העולם מתקיים והקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין". הביטוי "עלה במחשבה" זהה עם דברי חז"ל לפיהם בבריאת השמים והארץ - "עלתה במחשבה אותן שכתוב בהן (ישעיה סה, יז) "כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאָרֶץ חֲדָשָׁה"¹⁸, עיקר המבוסס על ההיגיון שעצם המושג "ראשית" מצביע על מחשבה התחלתית בה מקופל היעד הנקבע מראש בסוד "סוף מעשה במחשבה תחילה".

ה. סיכום

בתחילה עלה במחשבה עולם הנברא במידת הדין, אולם כדי שיוכל לעמוד, שיתף הקב"ה את מידת הרחמים. והיינו שתכלית הבריאה היא הנהגת מידת הדין, כלומר – הנהגת השמים והארץ החדשים הקשורה עם "בטול יצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו הראוי" – כדברי הרמב"ן. אלא שהנהגת מידה

¹⁵ מהר"ל, נצח ישראל פרק מב.

¹⁶ ברכות לד ב.

¹⁷ מהר"ל, תפארת ישראל פרק ו.

¹⁸ בראשית רבה, פרשה א פסקה יג.

זו שעלתה במחשבה תחילה תצא לפועל אך ורק כאשר יתקיים הכתוב "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֵּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ" המתייחס לימות המשיח "שֶׁאֵין בָּהֶם לֹא זְכוּת וְלֹא חוֹבָה". וזה משום שבהעדר כל בחירה חופשית, האדם אינו ממלא כלל את מחשבת הבריאה הדורשת שלעומת מלך העליונים יתקיים מלך בתחתונים המסוגל לעמוד על רגליו ברשות עצמו. ואשר לכן התחייב - "כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע", וזה כדי שיהיה לו "זכות בבחירתו בטוב ועונש ברצותו ברע". "והלוואי יעמוד", כלומר, הלוואי שיעמוד בניסיון של הבחירה. אולם ביסוד הדברים, תכלית הבריאה דורשת עולם ש"כולו טוב" השולל כל בחירה כפי הנקבע על ידי מידת הדין שעלתה במחשבה תחילה, הנהגה עילאית שתצא לפועל לעתיד לבוא שבו "ישׁוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות, ולא היה לו ברצונו דבר והפכו" - כדברי הרמב"ן.

2. שיטת הרמב"ם

2א. שעבוד מלכיות בלבד

כפי שהוא בעצמו מדגיש, מקור הרמב"ן הינו הגמרא המנוסחת בלשון זה:

תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך, ואף שלמה אמר בחכמתו (קהלת יב, יא) וְזָכַר אֶת בּוֹרְאָיִךְ בְּיָמֶיךָ בְּחַוִּילֶיךָ עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יָמֵי הַרְעָה - אלו ימי הזקנה, "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֵּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ" (שם) - אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה.

ופליגא דשמואל, דאמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד, שנאמר (דברים טו, יא) "כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ"¹⁹.

והיינו שלדעת רבי שמעון בן אלעזר כפי הבנת הרמב"ן²⁰, הכתוב בקהלת בא לעודד את האדם שיקיים את התורה ואת המצוות כל עוד שבידו לעשות כך היות שבימי הזקנה ובימות המשיח דבר זה לא יהיה בהשגת ידו. וזה משום שבימי הזקנה כבר לא יהיה בכוחו לקיים את המצוות, ואילו ימי המשיח עתידים להתאפיין בהנהגה ניסית שתבטל את היצר הרע, וכתוצאה מכך, עשיית או אי עשיית המצוות לא תעניק שום זכות או חובה היות שהבחירה בטוב תיהפך לטבע. נמצאנו למדים שכאשר הרמב"ן קובע ש"בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי", הוא מכריע כפי דעתו של רבי שמעון בן אלעזר לפיה הכתוב "אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ" - אלו ימי המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה".

לעומתו הרמב"ם שבכל כתביו מכריע כדברי שמואל לפיהם "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד", ומתוך כך הוא מדגיש בהדגשה יתרה: "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג"²¹. והיינו שבניגוד לרבי שמעון בן אלעזר הסובר שהנהגה הניסית שעתידיה לאפיין את ימות המשיח תביא לכך שהעולם יהיה בתכלית השלמות בהעדר היצר הרע, דעתו של שמואל היא, שלהיפך, העולם בימות המשיח לא יהיה מושלם כפי שמוכיחה העובדה שלא יחדל אביון מקרב הארץ, ובעולם שיש בו חיסרון לא ייתכן שהיצר הרע יתבטל ממצאותו. והסיבה שהוא הכריע כפי שיטת שמואל היא משום שעל סמך הכתוב קהלת ג, יד) "כִּי כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יְהִי לְעוֹלָם עָלְיוֹ אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לְגָרַע", דעת הרמב"ם היא שאין לייחס נס ומופת לדבר כאשר חריגה זו ממנהג הטבע היא ללא צורך. וזה משום שכאילו אומרים על נברא שהוא זקוק לשינוי כדי שיושלם, כאשר למעשה, מעשי ה' הם בתכלית השלמות ולא ייתכן בהם תוספת או גירעון²². מכאן הביטוי השגור תמיד בפי חז"ל - "עולם כמנהגו נוהג"²³ וכן "אין מזכירים מעשה ניסים"²⁴, ואשר לכן מסקנת הרמב"ם: "וכבר נודע שאנחנו נברח מאד

¹⁹ שבת קנא ב.

²⁰ עיין רש"י שם המפרש באופן אחר.

²¹ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה א; הלכות תשובה פרק ט הלכה יב; הקדמה לפרק חלק.

²² רמב"ם איגרת תחיית המתים; מורה נבוכים ח"ב פרק כח.

²³ עבודה זרה נד ב.

²⁴ ברכות ס א.

משינוי סדר בראשית²⁵. ולאור הני"ל מובן שהוא הכריע כפי שהסיק שמואל: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד".

פירושו הפשוט של "שיעבוד מלכויות" הוא כפי תוכן הכתוב (ירמיה טו יד-טו) "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְלֹא יֵאמָר עוֹד חַי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צִפּוֹן וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדְיָחָם שָׁמָּה וְהִשְׁבַּתִּים עַל אֲדָמָתָם אֲשֶׁר נִתְּתִי לְאֲבוֹתָם". ולפי הבנה זו, ימי המשיח יתאפיינו בכך שאחרי קיבוץ הגלויות, ישראל - המשוחררים ממלכויות זרות, ישובו על אדמתם בלי אמנם שיהיה שם חידוש במעשה בראשית ויתבטל דבר ממנהגו של עולם.

ב. גן עדן עלי אדמות

אלא שהרמב"ם מתאר את ימות המשיח בלשון זה:

אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג. וזה שנאמר בישיעה (יא, ו) "וְגַר זָאֵב עִם כְּבֶשֶׂת וְנֹמֵר עִם גְּדֵי יִרְבֵּץ" - משל וחידה ענין הדבר שיהיו ישראל יושבים לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר שנאמר (ירמיה ה, ו) "זָאֵב עֲרֹבוֹת יִשְׁדָּדִם נֹמֵר שִׁקְדַּת עַל עֲרִיָּהֶם", ויחזרו כולם לדת האמת ולא יגזלו ולא ישחיתו אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל שנאמר (ישעיה יא, ז) "וְאֶרְיָה כְּבָקָר יֹאכַל תִּבְנֶן". וכן כל כיוצא באלו הדברים בעניין המשיח הם משלים, ובימות המלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהן²⁶.

ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון, ויתגדל שמו ויגיע לקצו תבל יותר וגדול על ממלכת שלמה, ויכרתו עמו העמים ברית שלום, ויעבדוהו כל הארצות לגודל צדקו, ונפלאות יתגלו על ידו, וכל מי שיעמוד עליו יכריתוהו ה' וימסרהו בידו, וכל פסוקי המקרא מעידים על אשרו ואשרינו בו.

ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל, וכך לשון חכמים "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד", וישארו בימיו החזק והחלש²⁷ ביחס לזולתו. אלא שבאותם הימים תוקל על בני אדם פרוסתם מאד, עד שכשיעבוד האדם איזה עבודה מועטת שתהיה ישיג תועלת גדולה. וזהו ענין אמרם עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת, לפי שדרך בני אדם לומר את מצא אדם איזה דבר מוכן בשפע, מצא פלוני לחם אפוי ותבשיל מבושל.

(...) והתועלת הגדולה באותו הזמן היא שננוח משעבוד מלכות הרשעה העוצרת בעדינו מלעשות הטוב (...). וגם יארכו חיי בני אדם, כי בהעדר הדאגות והצרות יארכו החיים²⁸. ולא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויים כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כוח האדם, שנאמר (ישעיה יא, ט) "כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' כְּפִיִּם לַיִם מְכַסִּים"²⁹. ומפני זה נתאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח כדי שינוחו ממלכויות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר (ירמיה לא, לג) "וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו", ונאמר (יחזקאל לו, כו) "וְהִסְרִיתִי לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרָם". מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה' ויבואו כל הגוים לשומעו, שנאמר (ישעיה ב, ב) "וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהִיָּה הָרַב בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים"³⁰.

וודאי שהמתואר כאן מעורר תמיהה גדולה: "רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר יחזרו כולם לדת האמת", "לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויים כעפר", "לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה

²⁵ רמב"ם איגרת תחיית המתים.

²⁶ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה א.

²⁷ בתרגום אבן תיבון: "ויהיו בימיו עשירים ואביונים גיבורים וחלשים".

²⁸ רמב"ם הקדמה לפרק חלק.

²⁹ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ה..

³⁰ רמב"ם הלכות תשובה פרק ט הלכה ב.

מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויים כעפר". הווי אומר שלפנינו גן עדן עלי אדמות ממש, האם זה "נקרא עולם כמנהגו נוהג"? הרי משעת הבריאה, אף פעם לא חווה העולם שלוה ושלמות כזו, ומה זאת אומרת שבימות המשיח "לא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה"? נכון שכוונת הרמב"ם היא בראש ובראשונה לקבוע שבניגוד לרבי שמעון בן אלעזר הסובר שימות המשיח יתאפיינו בהנהגה ניסית החורגת מחוקי הטבע, דעת שמואל היא שלהיפך, לא יהיה שום חידוש ושינוי במעשה בראשית ועולם כמנהגו נוהג. אלא שמאידך גיסה, איך ניתן לשלב את כל התיאורים הללו עם דברי שמואל לפיהם "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד"? ומה עוד שסוף סוף, הנביאים מרבים לבשר מצב משיחי העולה פי הרבה מאותו תהליך של קיבוץ גלויות ושיבה לארץ ישראל, ואם כן הדברים, יוצא שבעצם נבואת הנביאים סותרת את דברי שמואל.

ג. מובנו של המושג "שעבוד מלכיות"

מכאן ש"שעבוד מלכיות" כשלעצמו אינו עניין של שליטת אומות העולם על ישראל בלבד אלא שתוכנו הוא כפי הלשון "שעבוד גליות" המשמש כשם נרדף ל"שעבוד מלכיות"³¹. והיינו שבאותו שעבוד כלולות כל התלאות הנובעות מזה שישראל נמצאים בגלות מנותקים מאדמתם, ובעיקר - במצב של הסתר פנים. וההוכחה לכך היא דברי חז"ל ש"כל המקבל עליו דברי תורה שנמשלו כאש, פורקין ממנו עול מלכיות שנמשלו כאש, וכל הפורק ממנו עול תורה שנמשלו באש, נותנין לו עול מלכות שנמשלו כאש"³², וכן "כל המענג את השבת ניצול משעבוד גליות"³³. ואשר לכן התפילה: "ריבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצונו לעשות רצונך, ומי מעכב? שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות"³⁴. יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם"³⁵. והיינו שלעומת "שאור שבעיסה" שהינו הביטוי ליצר הרע, עול מלכיות, שעבוד מלכיות, שעבוד גליות, הם כולם ביטויים המצביעים על הדאגות והצרות המטריות והמבלבלות את דעת האדם, והמונעות אותו משום כך מלקיים את התורה ואת המצוות כפי הראוי³⁶. הווי אומר שהשחרור מאותו שעבוד, פירושו - חיים שלהיפך משוללים מאותן הטרדות וההפרעות, ומאוד קל להיווכח שזוהי כוונת הרמב"ם.

וודאי שבראש ובראשונה, "לשון חכמים" אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד", פירושו - שלמרות שתחזור המלכות בישראל, בכל זאת בהתאם לכתוב "כי לא יחדל אֲבִיוֹן מִקָּרֶב הָאָרֶץ" יישארו "עשירים ואביונים גיבורים וחלשים". אלא שכאמור, "שעבוד מלכיות" אינו ביטוי של שליטת אומות העולם על ישראל בלבד, אלא גם, ואולי בעיקר - תיאור של חיים הקשורים עם הדאגות והצרות המטריות והמבלבלות את דעת האדם, ולכן ההבטחה שבימות המשיח החיים יהיו משוללים כל הטרדות אלו.

אלא שהנחות אלו אינן מספיקות כדי להצדיק את תיאור הרמב"ם על ימות המשיח.

ד. לב חדש ורוח חדשה

הוא שבנוסף, הוא כותב שבימים אלו "לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד", ומתוך הסימוכין הרבים לדבריו הוא מביא גם את נבואת יחזקאל "וְהָסֵרְתִי לֵב הָאֲבֹנִים מִבְּשָׂרָם". והנה נבואה זו במלואה היא כך:

וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל הָאֲרָצוֹת וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֲדַמְתְּכֶם:
זֶה אֵין לומר כלל. אבל לא יהיה העולם מוטבע בחומרים כאשר הוא עתה, ויטו הבריות לב אחד לעבוד את יוצר הכל.

³¹ שבת סג א: "

³² מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יט.

³³ שבת קיח ב.

³⁴ ובעין יעקב: "שעבוד גליות".

³⁵ ברכות יז א.

³⁶ מהר"ל נצח ישראל פרק נ: "כבר בארנו, כי אף למאן דאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות, שאין דעתו לומר שלא יהיה דבר יותר רק שלא נהיה אנחנו ובנינו ובני בנינו משועבדים ולא יותר, כי דבר זה אין לומר כלל. אבל לא יהיה העולם מוטבע בחומרים כאשר הוא עתה, ויטו הבריות לב אחד לעבוד את יוצר הכל".

וְנָתַתִּי לָכֶם לֶב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרֹתִי אֶת לֵב הָאָבֶן מִבְּשָׂרְכֶם וְנָתַתִּי לָכֶם לֵב בָּשָׂר:
 וְאֶת רוּחִי אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְעָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר בְּחַקֵּי תִלְכוּ וּמִשְׁפָּטֵי תִשְׁמְרוּ וְעָשִׂיתֶם:
 וְיִשְׁבַּתְּם בְּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאֲבֹתֵיכֶם וְהִיִּיתֶם לִי לְעָם וְאֶנֶכִּי אֶהְיֶה לָכֶם לֵאלֹהִים:
 וְהוֹשַׁעְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל טְמָאוֹתֵיכֶם וְקִרְאֵתִי אֶל הַדָּגָן וְהַרְבִּיתִי אֹתוֹ וְלֹא אֶתֶן עֲלֵיכֶם רָעָב:
 וְהַרְבִּיתִי אֶת פְּרִי הָעֵץ וְתִנְוֹבֵת הַשָּׂדֶה לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרֶפֶת רָעָב בְּגוֹיִם
 (יחזקאל לו, כג-ל).

במידה שנתבונן, ניווכח שבנבואה זו מקופלים כל הייעודים שהרמב"ם מזכיר בכתביו בקשר לימות המשיח: קיבוץ גלויות והשיבה לארץ ישראל, ריבוי הדגן והפרות שיבטל כל אפשרות של רעב, ובעיקר - רוח ה' שתשרה בקרב ישראל כך שמענה תתקיימו כל ההבטחות שהובטחו כאשר הולכים בחוקי ושוברים ועושים את משפטיו של הקב"ה³⁷. אולם ברור שהנקודה המרכזית הם הפסוקים המבשרים שעתיד הקב"ה להשריש בישראל "לב חדש ורוח חדשה" כך שבמקום לב האבן הם יקבלו לב בשר. הווי אומר שבהתאם למונח "חדש" המבטל את הקודם מעצם הגדרתו, לפנינו תיאור של שינוי מהפכני באופייו ובטבעו של האדם, ואיך אם כן ניתן לומר על תופעות מיוחדות אלו ש"עולם כמנהגו נוהג", "ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה"? ומה עוד שתוכן נבואת יחזקאל נראית קרובה מאוד לשיטת רבי שמעון בן אלעזר לפיה בימות המשיח, לא יהיה לו לאדם שום חפץ לדבר והפכו היות שהוא יעשה בטבעו את המעשה הטוב והראוי³⁸. ואין זה אפוא מקרה שבמדרשי חז"ל, הכתוב "וְהִסְרֹתִי אֶת לֵב הָאָבֶן מִבְּשָׂרְכֶם" מתפרש כפי הבנתו הפשוטה לפיה עתיד הקב"ה לעקור את היצר הרע מן העולם³⁹, ועובדה היא שבהתאם, הרמב"ן מביא נבואה זו כסימוכין לשיטתו לפיה "יתבטל יצרם בזמן ההוא לגמרי"⁴⁰. ואשר לכן השאלה: איך באמת משלב שמואל את דעתו עם נבואה זו? פשר הדבר הוא שכל הייעודים הללו מקופלים באותה תופעה שאנו קוראים לה "תשובה".

2ה. תשובה

תשובה - כותב הרמב"ם, מאפשרת שהאדם "ישוב למצב מתוקן יותר, וליותר שלם ממה שהיה קודם שיחטא"⁴¹. ובוודאי שיש בזה משום חידוש עצום. לפי טבע האדם, אפשר למחול לזה שהודה בעשיית העוול והתחרט מתוך הקבלה שיותר לא ייכשל בה, אולם אף אם קיים את הבטחתו, אין להעלות על הדעת שהעברין יחזור "למצב שלם ומתוקן ביותר ממה שהיה קודם שחטא". ובכן, ביאור העניין מפורט במשנה תורה: והיינו - מבהיר הרמב"ם, מכיוון שהוא "טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו, אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו, כלומר - מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם"⁴². ובהלכה המופיעה מיד זאת הנזכרת כאן, הרמב"ם כותב:

כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר (דברים ל, א-ג) "וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֵיךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (...) וְשָׁבַת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ (...) וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ"⁴³.

והנה באותו פרק, ישנן שמונה הלכות העוסקות כולן בהפלגת שבחה ומעלתה של התשובה, לכן לא ברור למה באמצע הפלגות אלו, הרמב"ם מפסיק ומעלה [הלכה ה] את הנושא אודות הקשר בין התשובה לגאולה העתידה, וליתר דיוק, את מה שהתורה הבטיחה "שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד

³⁷ על פי ויקרא כו, ג-ד: "אם בְּחַקֵּי תִלְכוּ וְאֶת מִצְוֹתֵי תִשְׁמְרוּ וְעָשִׂיתֶם אֹתָם: גִּשְׁמִיכֶם בְּעֵתָם וְנָתַתִּי הָאָרֶץ יְבוּלָה וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִיֹוֹ וְכוּ'.

³⁸ על פי שמות רבה (פרשה מא פסקה ז): "לעתיד לבוא אני עוקר מהם יצר הרע ונותן להם לב בשר כד"א "והסירוני את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר".

³⁹ שמות רבה פרשה מא פסקה ז; שיר השירים קבה פרשה ו פסקה יד; תנחומא נח פרק יג; תנא דבי אליהו רבה פרק ד; פסיקתא דרב כהנא פסקה כד אות יז; מדרש אגדת בראשית פרק כג; ועוד.

⁴⁰ רמב"ן דברים ל, ו, הובא לעיל בתחילת מאמרנו.

⁴¹ מורה נבוכים ח"ג פרק לו.

⁴² רמב"ם הלכות תשובה פרק ז הלכה ד.

⁴³ שם הלכה ה.

הן נגאלין". בהשקפה ראשונה, היה ראוי שהלכה זו תופיע בסוף הפרק כמעבר לפרק הבא בהמשך שעיסוקו "הטובה הצפונה לצדיקים" וכו'. אלא שהרמב"ם בא ליישב תמיהה עקרונית: איך אפשר לקבוע באופן סתמי שעוצמת כבישת היצר, היא זאת הגורמת שמעלתם של בעלי תשובה גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם? אולי זה להיפך שלמרות המעלה של כבישת היצר, בכל זאת עדיף מי שלא חטא מעולם ממי שחטא ועשה תשובה? על כך דברי הרמב"ם שאם אנו קובעים שמעלת בעל התשובה היא גדולה ממי שלא חטא מעולם "מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם", זה משום ש"כבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין".

2.ה. סוף ישראל לעשות תשובה

זאת שתשובה וימות המשיח קשורים זה בזה בצורה ההדוקה ביותר מתגלה מדברי הרמב"ם לפיהם כל שאינו מאמין בביאת המשיח כופר בתורה ובמשה רבינו, שמקורו הכתוב (דברים ל, ג) "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצֶךָ"⁴⁴ שהוא מאותם הפסוקים בהם התורה מבטיחה "שסוף ישראל לעשות תשובה". הווי אומר שבדומה לימות המשיח, גם התשובה באחרית הימים היא מחויבת המציאות עד שמוצדק לומר ש"תשובה" ו"ימות המשיח" הם שמות נרדפים. ואשר לכן השאלה: במה בדיוק מתבטאת התאמה זו? לאמיתו של דבר, שאלה זו נובעת מכך שלא עומדים על היקפו של המושג "תשובה".

אנו רגילים להבין את התשובה כתהליך המאפשר לו לחטא לשוב ממעשיו הרעים ולהתכפר מחטאיו. כל זה הוא בוודאי נכון אולם חייבים לדעת שבחינה זו משקפת רק את אפס קצהו של הנידון, והרואה בה עניין של כפרת חטא גרידא מצמצם הרבה מחשיבותה וממובנה הרחב. עומק העניין הוא שבהתאם לכתוב קהלת א, ז) "כֹּל הַנְּחָלִים הַלְּכִים אֶל הַיָּם... אֵל מְקוֹם שֶׁהַנְּחָלִים הַלְּכִים שָׁם הֵם שְׁבִים לְלֶכֶת", תנועת הבריאה נתונה בתהליך של מעגל המחזיר את הנבראים לנקודת הראשית ממנה הם באו. לפי עיקרון זה, האחרית מזדהה עם הראשית בהבדל זה שהאחרית משלימה את החיסרון שהיה טמון במצב ההתחלתי שממנה השתלשלה. ובכן, החוק שנקבע בראשית המחשבה העליונה לפיו הכרחי הוא שאחרי השתלשלויות רבות, הבריאה תחזור ותשוב לנקודת ראשיתה, אותו חוק הינו גופא הגדרתה של התשובה. התשובה היא, אפוא, תנועה הסוגרת את מעגל הזמן בכך שהיא מחזירה את הבריאה למעלתה השורשית כפי שהיא נקבעה בראשית מחשבת הבריאה. ואשר לכן לשון הרמב"ם: "וְקָל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ" - זהו שאמרו הבא לטהר מסייעין אותו, מבטיחך שתשוב אליו בכל לבבך והוא יעזור אותך", וכתוצאה מתשובה זו - "לימות המשיח (...). ישוב האדם בזמן שהוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון".

אולם דעת הרמב"ם היא שתשובה זו, כלומר - אותו תהליך החוזר לנקודתו ההתחלתית, תתבטא באופן מוחשי בכך שעתיד מלך המשיח להחזיר את "מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה"⁴⁵. ולכשנבדוק, הרמב"ם מציג באופן עקבי את ימות המשיח בדרך של "חזרה למצב הקודם המתוקן יותר": "[בימות המשיח] עולם כמנהגו הולך אלא שהמלכות תחזור לישראל"⁴⁶, "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם"⁴⁷, "רשעי עכו"ם (...). יחזרו כולם לדת האמת"⁴⁸, "ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך גדול מאד (...). יותר וגדול על ממלכת שלמה (...). ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה זולתי שהמלכות תחזור לישראל"⁴⁹.

⁴⁴ רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א.

⁴⁵ רמב"ם שם.

⁴⁶ רמב"ם הלכות תשובה פרק ט הלכה ב.

⁴⁷ רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א.

⁴⁸ רמב"ם שם פרק יב הלכה א.

⁴⁹ רמב"ם הקדמה לפרק חלק.

12. ימיו של דוד מעין דוגמה של משיח

יסודה של הנחה זו - מסביר הרמב"ם, הינו בנבואת בלעם, וליתר דיוק בכתוב (במדבר יז-יח) "אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עָתָה אֲשׁוּרְנוּ וְלֹא קְרוֹב דָּרָךְ כּוֹכֵב מֵיַעֲקֹב וְקֶם שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל וּמַחֵץ פְּאֲתֵי מוֹאָב וְקִרְקַר כָּל בְּנֵי שֵׁת: וְהָיָה אֲדוֹם יִרְשָׁה וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעִיר אִיבִיו וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חֵיל".

על כך הרמב"ם במשנה תורה:

בפרשת בלעם נאמר ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון - שהוא דוד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון - שעומד מבניו שמושיע את ישראל באחרונה. ושם הוא אומר:

"אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עָתָה" - זה דוד, "אֲשׁוּרְנוּ וְלֹא קְרוֹב" - זה מלך המשיח;
"דָּרָךְ כּוֹכֵב מֵיַעֲקֹב" - זה דוד, "וְקֶם שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל" - זה מלך המשיח;
"וּמַחֵץ פְּאֲתֵי מוֹאָב" - זה דוד וכן הוא אומר (שמואל ב ח, ב) "וַיִּךְ אֶת מוֹאָב וַיִּמְדָּם בַּחֶבְלִים", "וְקִרְקַר כָּל בְּנֵי שֵׁת" - זה המלך המשיח שנאמר בו (זכריה ט, י) "וּמִשְׁלוֹ מִיָּם עַד יָם";
"וְהָיָה אֲדוֹם יִרְשָׁה" - זה דוד שנאמר (שמואל ב ח, יד) "וְהָיָה כָּל אֲדוֹם עֲבָדִים לְדָוִד" וגו',
"וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעִיר אִיבִיו וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חֵיל" - זה המלך המשיח שנאמר (עובדיה א, כא) "וַיַּעֲלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן" וגו'⁵⁰.

מקור הרמב"ם הוא המדרש לפיו "כל ימיו של דוד מעין דוגמה של משיח היה"⁵¹, כלומר - ימי דוד הם תקופת ה"ראשית" של ימות המשיח שהם "אחרית". ולאור הבנה זו, התשובה היא, אפוא, תנועה הסוגרת את מעגל הזמן בכך שעמיד "המשיח האחרון" "לעמוד ולהחזיר מלכות דוד [המשיח הראשון]" ליושנה לממשלה הראשונה"⁵². אלא שבכל זאת יש הבדל. והיינו שתקופת האחרית תצטיין בשלמות שתתעלה על תקופת הראשית, וכדברי הרמב"ם "המלך שיעמוד מזרע דוד, בעל חכמה יהיה יתר משלמה ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו".

והנה על מלכות שלמה שהשלימה את מלכות דוד מובא במדרש בלשון זה:

כיון שבא שלמה נתמלא דיסקוס של לבנה שנאמר (דברי הימים א כט, כג) "וַיָּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל פְּסָא ה' לְמַלְכֵךְ", וכי יוכל אדם לישב בכסאו של הקב"ה (...). אלא מה הקב"ה שולט מסוף העולם ועד סופו ושולט בכל המלכים (...). כן שלט שלמה מסוף העולם ועד סופו (...). למלך הקב"ה לבושו הוד והדר, וכך נתן לשלמה הוד מלכות (...). בכסאו של הקב"ה אין דבר רע נוגע (...). ובשלמה כתיב (מלכים א ד, יח) "אֵין שְׁטָן וְאֵין פְּגַע רָע" (...). הרי נתמלא דיסקוס של לבנה"⁵³.

הווי אומר שבימי מלכות שלמה, ישראל התעלה לשיא הדרגה האפשרית, ואשר לכן דברי הרמב"ם שבכתוב (ישעיה ל, כו) "וְאֹרֶךְ הַחַמָּה יִהְיֶה שְׁבַעֲתַיִם כָּאוֹר שְׁבַעֲתַיִם הַיָּמִים", "כאוור שבעת הימים" רומז אל שבעת הימים של חנוכת הבית אשר היו בימי שלמה אשר לא היתה מעולם לאומה מעלה והצלחה ושמחת הכל כמו שהיתה בימים ההם - ואמר, שרוממותם והצלחתם אז יהיו כמו שבעת הימים ההם"⁵⁴. עד כמה ימי דוד ושלמה התקרבו לימות המשיח מתגלה בגמרא הקובעת "אין מקבלין גרים לימות המשיח, כיוצא בו - לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה"⁵⁵ משום שמגמת גיור זה היא אך ורק כדי ליהנות מגדולתם של ישראל⁵⁶. ואם נאמר שעתיד המלך המשיח להחזיר ולהשלים את מלכות בית דוד, פירוש הדבר שבשום פנים ואופן לא תחזרנה את אותן הנפילות שמוטטו את מלכות שלמה ואת המלכויות שבאו אחריה עד כדי ביטולן הסופי. וכלשון הרמב"ם: "והמשיח ימות, וימלוך בנו תחתיו ובנו בנו. וכבר ביאר הנביא את מיתתו (ישעיהו מב, ד): "לֹא יִכָּהֶה וְלֹא יָרוּץ עַד יָשִׁים בְּאָרֶץ מְשֻׁפָּט". ותתמיד מלכותו ימים רבים

⁵⁰ רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א. יצוין שבאיגרת תימן, הרמב"ם ראה את אותו פסוק שבנבואת בלעם כסימוכין לחישוב הקץ, עיין שם בדבריו הנפלאים.

⁵¹ ילקוט שמעוני שמות, פרק לה רמז תח.

⁵² רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א.

⁵³ שמות רבה פרשה טו פסקה כו.

⁵⁴ רמב"ם מורה נבוכים ח"ב פרק כט.

⁵⁵ עבודה זרה ג ב.

⁵⁶ רש"י שם. וברמב"ם איסורי ביאה פרק יג הלכה טו: "לא קבלו בית דין גרים כל ימי דוד ושלמה, בימי דוד שמא מן הפחד חזרו ובימי שלמה שמא בשביל המלכות והטובה והגדולה שהיו בה ישראל חזרו, שכל החוזר מן העכו"ם בשביל דבר מהבלי העולם אינו מגירי הצדק".

עד מאוד, ויארכו חיי בני האדם גם כן, לפי שכשיסורו הדאגות והצרות – יארכו ימי האדם. ואין לתמוה שתקיים מלכותו אלפי שנים⁵⁷, לפי שהחכמים אמרו⁵⁸ - כי הקיבוץ הטוב כשיתקבץ, לא במהרה ייפרד⁵⁹.

2. "חדש", פירושו - חזרה למצב הקודם

לאור כל הנ"ל יוצא לנו שהכתוב "וְנִתְּתִי לְכֶם לֶב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרִיתִי אֶת לֵב הָאֵיִן מִבְּשָׂרְכֶם וְנִתְּתִי לְכֶם לֵב בְּשָׂר׃" אינו מבשר שינוי מהפכני בטבע האדם. והיינו שכוחו של היצר הרע במקומו יעמוד בהבדל זה שעל ידי נתינת אותו "לב בשר" שהוא "לב רך ונוח להיכנע"⁶⁰, השפעת היצר תהיה פחות מעשית משום שכבישתו תהיה יותר נוחה וקלה. ולמרות שתופעה זו תהיה "חדשה", בכל זאת אין זה שינוי במעשה בראשית היות שמשעת בריאת העולם נקבע ש"סוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין"⁶¹. וכן היא הגאולה עצמה שאינה "חדשה" משום שבכך שהיא חלק בלתי נפרד של אותו תהליך מחויב המציאות הנקרא "תשובה", התוצאה היא ש"חדש" בנידון כאן, פירושו - שיבת מלכות דוד ליושנה. וכפי הדגשתו העקרונית של הרמב"ם החוזרת על עצמה בתדירות: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם"⁶².

ההבדל בין שיטת רבי שמעון בן אלעזר לבין שיטת שמואל הוא לפי זה כד. כאשר הגמרא קובעת "אמר רבי יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא - "עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחנה לו" (ישעיה סד, ג), ופליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד"⁶³, כוונתם לומר שכולם תמימי דעים בכך שנבואת הנביאים לא מתייחסת כלל לעולם הבא.

וברמב"ם:

כבר הודיעונו החכמים הראשונים שטובת העולם הבא אין כח באדם להשיגה על בוריה ואין יודע גדלה ויפיה ועצמה אלא הקב"ה לבדו, ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל אינן אלא לדברים שבגוף שנהנין בהן ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה לישראל⁶⁴.

אלא שנחלקו על טיבם של הייעודים שהנביאים משרים. לדעת רבי שמעון בן אלעזר כפי הבנת הרמב"ן לפיה בימות המשיח אין בנושא המצוות לא זכות ולא חובה, הם באים להודיע שימים אלו יתאפיינו בהנהגה ניסית המבטלת לגמרי את חוקי הטבע וממילא גם את היצר הרע הקשור בטבע האדם, ולפי זה, המושגים "זכות" ו"חובה" יהיו חסרי משמעות לחלוטין היות שהם תלויים בחפץ. אולם לדעת שמואל כפי הבנת הרמב"ם, נבואות הנביאים בענין ימות המשיח לא מבשרות כלל חידוש במעשה בראשית אלא שהן כולן משל וחידה - "ובימות המלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהן"⁶⁵. והיות שעולם כמנהגו נוהג, מובן מאליו שתהיה לו לאדם זכות בקיום התורה והמצוות. אולם למרות שחוקי הטבע יתקיימו כפי שהם, בכל זאת "ננוח משעבוד מלכות המונע אותנו מעשיית

⁵⁷ על פי סנהדרין צט א.

⁵⁸ אפלטון ספר המדינה ח, 546א.

⁵⁹ רמב"ם הקדמה לפרק חלק.

⁶⁰ רש"י יחזקאל יא, יט.

⁶¹ רמב"ם הלכות תשובה פרק ז הלכה ה.

⁶² רמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה א.

⁶³ סנהדרין צט א.

⁶⁴ רמב"ם הלכות תשובה פרק ח הלכה ז. ועיין כסף משנה ולחם משנה (שם) שמאוד נדחקו בהבנת דברי הרמב"ם משום שהם ראו סתירה במה שמחד - הוא קבע כמו רבי יוחנן שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח, ומאידך - הוא הכריע כדעת שמואל שאין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד, שמשמעותו שהוא סובר שהנביאים התנבאו לעולם הבא. ועיין שם שהם תרצו בדרך קרובה מאוד לדרכנו כאן.

וכן הוא רבינו בחיי שמחד - כותב (ויקרא כו, ט) שכל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך, ומאידך - קובע (דברים לא, כא) שביטול יצר הרע "יהיה בזמן התחיה ולא בימות המשיח חס וחלילה שהרי אמרו חז"ל אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד גלויות בלבד, אבל קיום התורה לנו ולבנינו עד עולם כל זמן שהעולם הזה הגופני נוהג בנהוג זה".

⁶⁵ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ד.

הטוב, ותרבה הדעת, וישיג כל מי שיהיה באותם הימים שלמות גדולה, ונזכה בה לחיי העולם הבא"⁶⁶ שהוא "סוף כל השכר כולו והטובה האחרונה שאין לה הפסק וגרעון"⁶⁷. ומוצדק לומר שההבדל בין שתי השיטות הללו מתואר בדייקנות רבה בתלמודנו.

הנידון הוא האם מותר לו לאדם לצאת עם חרבו בשבת, שלדעת החכמים הוא חייב חטאת, ואילו רבי אליעזר מתיר היות ש"תכשיטין הן לו"⁶⁸. ונשאל רבי אליעזר: "וכי מאחר דתכשיטין הן לו, מפני מה הן בטלין לימות המשיח"? והיתה תשובתו: באותם הימים החרב יהיה ללא צורך כלל כפי הכתוב (ירמיה ב, ד) "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", וממילא לא יהיה נחשב לתכשיט. ומוסיפה הגמרא שבזה הוא חולק על שמואל היות שלדעת שמואל - "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד גליות בלבד", ולכן אף בימות המשיח החרב נחשב לתכשיט היות שעדיין יתקיים עת מלחמה⁶⁹. ובכל זאת, הרמב"ם כותב בפשיטות שבימות המשיח "לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות"⁷⁰. אלא שעל אף שלדעת שמואל המלחמה עדיין אפשרית, למעשה כבישת היצר תגרום שבהעדר קנאה ותחרות אפשרות זו לא תצא לפועל.

ובדרך זו ניתן לפרש סוגיה שלמה בתלמודנו שבהשקפה ראשונה מתנגדת באופן חזיתי לשיטת שמואל לפיה לא תתנהג שום הנהגה ניסית בימות המשיח.

ח. הקב"ה מביאו ליצר הרע ושוחטו

הוא שאודות הכתוב (זכריה יב, יב) "וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד משפחת בית נתן לבד ונשיהם לבד", מעירה הגמרא: "והלא דברים קל וחומר: ומה לעתיד לבא שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם, אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה ויצר הרע שולט בהם על אחת כמה וכמה"! ומפרש רש"י: "שאין יצר הרע שולט, כדקאמר קרא והסירותי את לב האבן, ולקמן אמר שהקדוש ברוך הוא שוחטו כו"⁷¹. והיינו שרש"י מבאר "שאין יצר הרע שולט" מבוסס על המובא בהמשך הסוגיה שהיצר הרע נקרא "אבן" כפי הכתוב "והסרתי לב האבן מבשרם", וכן ש"לעתידי לבא מביאו הקב"ה ליצר הרע ושוחטו"⁷². והגמרא מוסיפה ומבשרת: "תנו רבנן - וְאֵת הַצְּפוּנִי אֶחָדִיק מֵעַלְיָכֶם" (יואל ב, כ) - זה יצר הרע שצפון ועומד בלבו של אדם, "והדחתיו אל ארץ ציה ושקמה" (שם) - למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן"⁷³. על כל פנים, לאור מאמרים אלו הרי משמע שבימות המשיח יתבטל כוחו של היצר הרע מכל וכל כפי מובנו של "שחיטה"⁷⁴. אלא שהיא הנותנת.

מה זאת אומרת "שוחטו"? וניתן לומר שבדומה לשחיטה המכשירה את הבהמה לאכילה, כך היא "שחיטת" היצר הרע המכשירה את היצר למלאות את נפש האדם⁷⁵. על כך דברי הזוהר שאין זה שלעתידי לבוא ישתכח היצר הרע, להיפך, הוא זקוק לאדם "כממטרה לעולם" משום שאלמלא קיומו, לא תהיה מקום לחדוותא דאורייתא. בהבדל זה, שמעתה, הוא לא יסית את האדם לחטא כבראשונה, וזה כפי תוכן הכתוב (ישעיה יא, ט) "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה'"⁷⁶. ואם כן הדברים, שיטת הרמב"ם ושיטת הרמב"ן בעניין ביטול יצר הרע בימות המשיח לא כל כך רחוקות זו מזו. והוא שסוף סוף, ישנן ההבטחות נבואיות המבשרות שינוי מהפכני בלב ובנפש האדם כדוגמת אלו

⁶⁶ רמב"ם הקדמה לפרק חלק.

⁶⁷ רמב"ם הלכות תשובה פרק ט הלכה ב.

⁶⁸ שבת סג א.

⁶⁹ שם וברש"י שם.

⁷⁰ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ה.

⁷¹ סוכה נב א וברש"י שם.

⁷² שם.

⁷³ שם.

⁷⁴ מהרש"א שם.

⁷⁵ עיין ערוך לנר סוכה נב א.

⁷⁶ זוהר ח"א קלח ב: "יצר הרע יתנשי מן עלמא (...). אמר ליה חייך! הכי אצטריך יצר הרע לעולם כממטרה לעולם, דאלמלא יצר הרע חדותא דשמעתא לא ליהוי, אבל לא מנוולא כקדמייתא למחטי ביה, הדא הוא דכתיב "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי".

שהרמב"ם בעצמו מצטט - (ישעיה יא, ט) "כִּי מְלֶאָה הָאֲרֶץ דַּעַה אֶת ה' כַּמִּים לַיָּם מְכַסִּים", (ירמיה לא, לג) "וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו", (יחזקאל לו, כו) "וְהִסְרֹתִי לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרָם", (ישעיה ב, ב) "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהִיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים". הנאמר כאן הוא אפוא שאותו שינוי הינו התוצאה של יוזמה אלהית שתשפיע לטובה על היחס שבין האדם ליצרו. בהבדל זה שלדעת הרמב"ם, הנידון הוא תופעה טבעית לחלוטין שתביא לכך שהנטייה לרע תהיה מזערית, בעוד שלדעת הרמב"ן, ימות המשיח יתאפיינו בהנהגה ניסית שתבטל את הרע מכל וכל. אולם לדעת שניהם, אין זה שלפנינו התמעטות בתפארתו של האדם, להיפך, הגבלתה או אפילו ביטולה של השפעת הרע, הם המגלים ביתר שאת את הצלם האלהי שבאדם. וזה משום שהכתוב "בְּחֹר בְּטוֹב" - "בְּחָר לוֹ יְה" - "וּבְחִרְתָּ בְּחַיִּים", הוא התכלית המשלימה את חופש הרצון שניתן לצדיקים כל עוד שמתנהלים השית אלפי שנים של תורה ועבודה מתוך בחירה.

ט. סיכום

"תשובה" הוראתה – שיבה וחזרה, בהיות התשובה בעיקרה וביסודה - כוח המוטבע בבריאה הקובע שאחרי השתלשלויות רבות, סופה לחזור ולשוב למצב הקודם שאמנם יהיה יותר מתוקן משום שיתקיימו בו כל הייעודים שהובטחו בתורה ובנביאים. ואם כי נכון הוא שלא תתקיים שום התרחשות נסית החורגת מחוקי הטבע, בכל זאת בימות המשיח תצא לפועל אותה הבטחת התורה "שסוף ישראל לעשות תשובה", תופעה שעתידיה ליצור תהליך שישפיע לטובה על האנושות כולה עד כדי להחזיר אותה למצב הקודם שמעתה יהיה יותר מתוקן. ולדעת הרמב"ם, "תיקון" מעולה זה יתבטא בכך "שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתן משלמה ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו" ואשר לכן "באותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת שנאמר (ישעיה יא, ט) "כִּי מְלֶאָה הָאֲרֶץ דַּעַה אֶת ה'", ונאמר (ירמיה לא, לג) "וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אָחִיו".

ובכן, נקודת המפתח הוא הכתוב שהרמב"ם מצטט כסימוכין לתיאורו של ימות המשיח: "וְנִתְּתִי לָכֶם לֵב חָדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתְּן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרֹתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרְכֶם וְנִתְּתִי לָכֶם לֵב בָּשָׂר". והיינו שעל ידי נתינת אותו "לב בשר" שהוא "לב רך ונוח להיכנע"⁷⁷, השפעת היצר תהיה פחות מעשית משום שכבישתו תהיה יותר נוחה וקלה, וכתוצאה מכך, יתקיימו כל הייעודים המבשרים התורה והנביאים. ואשר לכן המסקנה הנפלאה ביותר: "לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד"⁷⁸.

* * *

נמצאנו למדים שהבטחת התורה לפיה סוף ישראל לעשות תשובה, פירושה - שדרכי התשובה מחייבות שסוף ישראל להחזיר את מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה בהבדל זה שמעתה, הם ישתלמו בכבישת היצר כפי תוכן הכתוב "וְהִסְרֹתִי לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרָם". ומוצדק לומר שהנחה זו היא היסודית ביותר היות שיש לה השלכה מעשית בחיי עולמינו זה. הזכרנו שכאשר הרמב"ם קבע שמעלת בעלי התשובה היא גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהם כובשים את יצרם יותר מהם, תיכף ומיד בהלכה שלאחריה הוא מודיע ש"כבר הבטיחה התורה שסוף ישראל לעשות תשובה". והיתה שאלתנו: למה זה שבאמצע הלכותיו שעסקו כולן בהפלת מעלת התשובה, הרמב"ם הפסיק עם עובדה זו ש"סוף ישראל לעשות תשובה" שבהשקפה ראשונה אין מקומה כאן? פשר הדבר שלפנינו נתינת טעם. והיינו שאם נקבע ש"מעלתם [של בעלי תשובה] גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם", זה אך ורק משום ש"כבר הבטיחה התורה שסוף ישראל לעשות תשובה". והיינו שתשובה בעולמינו זה – עם כל הזכויות והיתרונות הקשורות בה – אפשרית אך ורק משום שמחויב המציאות הוא שבימות המשיח עתידים ישראל לכבוש את יצרם ולחזור בתשובה. או במילים אחרות, בכך שהוא כובש את יצרו, בעל התשובה משחזר תהליך ששורשו באחרית הימים, וכתוצאה מאותו שחזור, גם הוא חוזר למצבו הקודם יותר מתוקן.

⁷⁷ רש"י יחזקאל יא, יט.

⁷⁸ רמב"ם הלכות מלכים פרק יב הלכה ה.

